

УДК 801.81:621.039.586(477.41)

Світлана Проскурова
(Кіровоград)

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТОДУ УСНОЇ ІСТОРІЇ (на прикладі свідчень очевидців Чорнобильської катастрофи)

У статті проаналізовано дослідницький потенціал методу усної історії у вивченні впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на сучасні етнічні процеси (із досвіду організації польових етнографічних практик на факультеті історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка у 2006–2012 рр.).

Ключові слова: усна історія, етнологія, постмодернізм, етнографічна практика, «зона відчуження», екстрим.

В статье сделан анализ исследовательского потенциала метода устной истории в изучении влияния последствий Чернобыльской катастрофы на современные этнические процессы (из опыта организации полевых этнографических практик на факультете истории и права Кировоградского государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко в 2006–2012 гг.).

Ключевые слова: устная история, этнология, постмодернизм, этнографическая практика, «зона отчуждения», экстрим.

The article analyzes the research potential of the oral history method in studying the influence of the Chernobyl accident effects on contemporary ethnic processes (from the experience of organizing the field ethnographic practices at the History and Law Faculty of the V. Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University in 2006–2012).

Keywords: oral history, ethnology, Postmodernism, ethnographic practice, zone of alienation, extreme.

Починаючи з 2006 року, факультетом історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (далі – КДПУ ім. В. Винниченка) було організовано сім польових етнографічних експедицій. Вони мали на меті збирання джерел усної історії ХХ ст. на Кіровоградщині в рамках реалізації як науково-дослідних проєктів під егідою Українського інституту національної пам'яті, так і вужчих регіональних проєктів, удосконалення методичного інструментарію, набуття студентами досвіду польової роботи.

Результати, здобуті в ході студентських експедицій, спонукають до роздумів про потенціал дослідницьких можливостей методу усної історії. На цю тему нами вже було опубліковано статті про особливості теоретико-методичного забезпечення етнографічної практики студентів історичних факультетів [7] та про роль практики у формуванні національної ідентичності в студентській молоді [6]. Із того часу інтерес до усної історії лише посилюється, водночас зросло також усвідомлення проблем

дослідницького характеру, з якими доводиться стикатися при підготовці та проведенні польових досліджень.

Сучасна тенденція звернення українських істориків до етнологічних методів і прийомів, серед яких одним із найпопулярніших є метод усної історії, наочно ілюструє тезу С. Лур'є про етнологію як пояснювальний механізм для історії [5, с. 20].

Яскравими представниками модерної української історичної науки, які розробляють у власних працях новітні методики, є Наталя Яковенко, Ярослав Грицак, Андрій Портнов, Юрій Мицик, Гелінада Грінченко. На нашу думку, формування їхнього історичного світогляду відбулося під потужним впливом постмодернізму. Як зазначав Володимир Павлів, постмодернізм – «...це епоха. Це архітвір. Це незафіксована мить. Це твоя власна рефлексія на цю мить. Рефлексія над основними складовими і базовими поняттями» [4, с. 81]. Постмодерн привніс в українську історіографію недовіру до глобальних історико-теоретичних по-

будов, фрагментацію історичного знання, рефлексію історика, пошук нових інтерпретацій історичних джерел. Так, Я. Грицак, рефлексуючи у своїх есеях на теми історичного шляху та призначення України, удадо застосовує методи інтерв'ю [2]. Часопис «Україна модерна» (редактор-засновник – Я. Грицак, редактор – А. Портнов) регулярно публікує на своїх шпальтах усноісторичні джерела, які через призму мікроісторії відкривають нам цілі культурні світи.

В одному з інтерв'ю газети «День» Н. Яковенко (також активна послідовниця антропологічного підходу), розмірковуючи над тим, у якому напрямі рухається українська історична наука, зазначила, що вона відстала в плані методології: «У нашому знанні про минуле виявляється дірка на дірці, маса невивчених речей з того, що досі називали “дрібницями”, хоча це і є реальним життям реальних людей якогось там N-ного століття. Ми знаємо подієву, політичну історію, але майже не уявляємо, чим керувались її творці». Н. Яковенко закликає нове покоління істориків заповнити лакуни, змусити джерела «заговорити про те, про що вони досі мовчали». Проте зауважує, що для цього «бракує сил, рук, фахової підготовки» [10].

На переконливу думку Н. Яковенко, час ставить перед українською історією нові виклики. Передусім це інтерес до людини: «Хоч би що ми реконструювали, чи конструювали в цій історії, хоч би як ми пояснювали ті чи інші зміни, – повинні відштовхнутись від цілком предметних, конкретних речей. Важко дослідити емпірично, але можемо знайти джерела і спробувати це відтворити на прикладі окремої людини, того, що вона робила, думала, що її штовхало до дій... Відбувається повна зміна методик, типів джерел, способів бачення, пояснень» [9, с. 9].

Зазначені зміни, на наш погляд, мають перебувати в колі наукових зацікавлень етнологів. Інструментарій усної історії уможлиблює суттєво розширити дослідницький діапазон у галузі етнології. Тому для наукового аналізу швидкоплинних суспільних і етнічних процесів в Україні необхідними є широке впровадження усної історії як методу і джерела, ведення наукового пошуку на стику дисциплін, насамперед етнології та історії.

Починаючи з 2006 року, студенти під час проходження ними польової етнографічної практики із власної ініціативи записували усні свідчення й розповіді очевидців подій 1986 року в Чорнобилі.

Аварія на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС – це не просто глобальна техногенна катастрофа, а антропогенна, гуманітарна. Вона спричинила «кардинальні зміни в геополітичній складовій життєвого простору країни в цілому». Із місць постійного проживання було евакуйовано та переселено 162,8 тис. осіб, що призвело до значних змін, які стосуються інших характеристик життєвого простору – виробничої, духовної, особистої [1, с. 96].

Нині вже можна констатувати, що історія Чорнобиля задокументована всебічно, а значний масив інформації опрацьовано вченими різних галузей соціогуманітарного знання. Однак досі залишається великий простір для досліджень у галузі усної історії. Адже понад 600 тис. ліквідаторів і 200 тис. переселенців на сьогодні розпорошені по всій Україні та колишніх республіках Радянського Союзу. Для цих людей Чорнобиль залишається сьогоденням, з яким вони мусять жити.

Спогади ліквідаторів і переселенців розкривають одну з найтрагічніших сторінок історії країни в її локальному вимірі. «Усна історія – це історія, побудована навколо людей. Вона наповнює життям історію як таку і розширює її масштаб. Вона дозволяє знайти героїв не тільки серед вождів, а й серед невідомої більшості народу. Вона спонукає викладачів і студентів до спільної роботи. Вона привносить історію в середину спільноти, щоб потім зробити її загальним надбанням...» [3, с. 34].

Жителі понад 20 відселених сіл «зони відчуження» в самому серці слов'янського світу, ареалі етнічної культури поліщуків – Поліський, Народицький, Овруцький, Рівненський, Коростенський райони, – знайшли собі нові домівки в багатьох регіонах України. З'явилися переселенці із Чорнобильської зони також на Кіровоградщині.

Усні свідчення апріорі суб'єктивні, що дає етнологові можливість збагнути особливості осмислення людьми історії свого повсякденного життя в умовах екстриму.

У дослідницькому «полі» роль інтерв'юера (у нашому випадку це – студенти) визначальна. Молоді дослідники почасти самостійно приймали рішення про проведення інтерв'ю. Отримана ними інформація значною мірою залежала від їхнього вміння зорієнтуватися в програмі-запитальнику, ефективно його застосувати. Студенти мали безпрецедентну можливість стати учасниками захопливого процесу віднайдення усного джерела. Основоположник методу усної історії Пол Томпсон високо оцінював виховний потенціал усноісторичних досліджень, які є сплавом «дослідження й викладання, у результаті чого підвищується якість і того, і іншого» [8, с. 71–84].

Пропонуємо фрагменти кількох інтерв'ю, проведених магістрантами кафедри історії України у Світловодському та Добровеличківському районах Кіровоградської області. Тему Чорнобильської катастрофи розглянуто на прикладі життя окремих родин як переселенців із «зони відчуження», так і ліквідаторів.

Критеріями вибору респондентів були факти проживання їх протягом 1986–1990 років у Чорнобильській зоні та безпосередня участь у подіях, пов'язаних із аварією на ЧАЕС, ліквідацією її наслідків та переселенням постраждалих із «зони відчуження».

Програма інтерв'ювання охоплювала такі теми й сюжети:

Ім'я, дата й місце народження оповідача.

Родина оповідача: чоловік, діти; соціально-економічний статус родини в зазначений період.

Загальний опис життя до аварії.

26 квітня 1986 р.: Чорнобильська аварія та перші спроби ліквідації її наслідків; заходи радянської адміністрації із запобігання радіоактивному зараженню; евакуація; настрої ліквідаторів та «чорнобильців».

Квітень 1986 р. – серпень 1990 р.: загальний настрій людей та суспільна атмосфера в Чорнобильській зоні; зміни в щоденному житті родин; рішення родин про виїзд із рідного села; проводи односельців. Обставини приїзду, повсякденне життя ліквідаторів в екстремальних умовах, стан здоров'я, мікроклімат в колективі, оцінка організаційної діяльності радянської адміністрації.

Серпень 1990 р. – до моменту інтерв'ю: приїзд на Кіровоградщину; перші враження переселенців; ставлення місцевих жителів до переселенців; критерії вибору нового місця проживання; зміни в житті родини; адаптація до нової домівки; повернення ліквідаторів у рідні домівки, наслідки радіаційного ураження, піклування держави, ставлення громадськості, участь у громадських організаціях, зокрема Союзі чорнобильців України, ушанування пам'яті героїв-ліквідаторів.

Перед студентом-інтерв'юером ставилося завдання дізнатися в опитуваній особі якомога більше подробиць. Окрім простого згадування фактів, оповідач неминуче «забарвлював» їх власними оцінками, що ґрунтувалися на його особистій системі цінностей. Це дає нам змогу відчувати «дух» часу, «побачити» екстремальні події очима їх сучасника.

Історії життя ліквідаторів аварії на ЧАЕС, а також переселенців із «зони відчуження», хоча й запізнило, але стали об'єктом наукових досліджень.

Нами були розроблені програми-запитальники, які охоплюють основні аспекти усної історії свідків Чорнобильської трагедії, що можуть зацікавити етнологів, психологів, істориків. На нашу думку, тема Чорнобиля не має обмежуватися фіксацією фізичних і моральних страждань людей. Ми часто драматизуємо історію, ігноруючи опис повсякденного життя в умовах екстриму.

Із цього погляду інтерв'ю з Галиною Володимирівною Мельник, Володимиром Івановичем Соловйовим та Анатолієм Георгійовичем Повітчаниним є особливо цікавими. Відповідно до вимог жанру, розшифровані тексти спогадів подано без будь-якої мовної редакції.

Оповідач: Галина Володимирівна Мельник, 1936 р. н.

Інтерв'юер: Світлана Томашевська, магістрант кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Дата інтерв'ю: 5 липня 2009 року.

Місце проведення інтерв'ю: с. Григорівка Світловодського р-ну Кіровоградської обл.

Розшифрування й редагування інтерв'ю: доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка Світлана Проскурова.

– Коли й де Ви народилися? Ким Ви працювали в колгоспі?

– Уродженка с. Малі Міньки Базарського району Житомирської області, 1936 року народження, а проживала у с. Вашківці Народицького району Житомирської області. Село наше невеличке, коло 400 жителів, 72 двори.

У колгоспі робила дояркою, завferмою, а більше 20 років проробила бригадиром комплексної бригади. Без отпуску. Один раз пішла у декретну відпустку за п'ятою дитиною.

– А коли Ви переїхали на Кіровоградщину?

– Переїхали ми в 1990 році. Чотири роки жили у тому страшному аду. У нас бувала Шевченко, секретар ЦК... [7].

– Розкажіть нам про аварію в Чорнобилі.

– Все життя я була депутатом сільської ради. А хазяїн мій робив шофером. А потім захворів і робив конюхом... 26 квітня рано, у 3 часа ночі ішов поратися і там на Чорнобиль баче – така заграва, горить щось [6]. Та до сторожа: «Микола Іванович, ти бачиш, яка заграва?» А той йому: «А ти що, не чув вибуху? Щось у Чорнобилі зробилося». Од нас це 45 км на пряму. Ну, приходить додому. Я звоню до голови сільради Дудка Василя Івановича. Каже: «Нічого страшного»...

Сутки проходять. Ноччю чую: гудуть автобуси – і в сторону Чорнобиля. А ми недалеко від дороги жили. Вибігла я на дорогу – порожні автобуси ідуть у сторону Чорнобиля, один водій і все. Кажу до чоловіка: «Вставай. Щось таке зробилося. Чи війна, чи щось таке». Знову дзвоню до Дудка. Каже: «Щось там зробилося невірнотне у Чорнобилі. Нам кажуть не сіять паніки, ну щось там є».

– А Вам нічого не пояснювали?

– Абсолютно нічого. На другий день після обіду визивають нас всіх керівників середньої ланки і кажуть: «Готуйте квартири, щоб розмістити не менше 7 чоловік, забезпечити постілля тощо днів на 4–5. На днях будуть евакуїрувати із Чорнобиля».

Я одразу пробігла по селі. А у нас люди добрі, це ж Полісся. «Та, – каже, – я не 7, а й 27 возьму». Але привезли тільки дітей начальника пожежної охорони. Розмістили їх у людей.

– А дорослі що, всі лишилися?

– А дорослі самі виїздили. Даже було так, що конячкою дід з бабою ідуть до Києва дня через 3. Через тиждень приказ – всіх дітей забирають. У нас 8-річна школа. Куди? Нічого не кажуть. Приїхав автобус, попереду міліція, санітарна машина, лікарі. Коло школи зібрались. Грузять дітей. Галас, крик, плач. «А ви теж збирайтесь. Будьте у чемоданному настроєнні. Будемо вивозить. А куди, самі не знаємо». Дітей забирають. Моя найменша дочечка Надя тоді ходила у 4-й клас – не можемо одірвать. Садимо в автобус, а вони назад ті діти. Забрали. Так як я депутат – до голови колгоспу. Каже: «Наші діти у Івано-Франківській області. Дали адресу, можете переписуватися». Мобілок тоді не було. Пише моя доця, щоб приїжджали...

– А після канікул дітей що, знову повернули додому?

– До школи приїхали додому. А тоді був такий порядок: до школи ідуть в одній одежі і обуві, там перезувають і переодягаються. Мокра тряпка, витирають ноги.

А нам твердять: «Усе хорошо, живіть, їжте все». Правда, лабораторія приїжджала кожен тиждень у наше село. Найбільше радіації було в меду, грибах, ягодах – чорниці (у нас же ліси кругом) – і самогонці (її в лісі гнали).

Солдат нагнали – землі важко. Їде пожежна машина з солдатами, і знадвору, з криш змивають. А там, де змивають, радіація така, що не хватає покажчика. Мили, мили, а потім приїхала комісія, ну, як у нас все робиться. Нічого не помагає, давай перекривать хати. Нові криші зривають, перекривають шифером. Це ж такі убитки у державі!

– А звідки брали питну воду?

– Потім за воду. Давай проводить воду. А у нас вода дуже близько, бо місцевість болотиста. Так спочатку зробили дорогу, а потім давай вести воду. У нас піщана земля, зробили капітальну дорогу з твердим покриттям, а тоді давай колупать асфальт, воду проводить. До нас головний начальник по Чорнобилю Готовчиць приїжджав. Дуже толковий начальник: «Хто так робить – спочатку дорогу, потім воду». Потім на центральній садибі почали строїть із блоків доміки – цілу вулицю. «А вас переселять не будемо». Зробили будинок побуту, силосні ями.

– А коли вирішили Вас переселити?
– Через чотири роки. Приїхали німці і кажуть: «Люди добрі, тут жити не можна»...

– А як Ви приймали рішення, куди переїздити?

– Приїхали з ЦК. Секретар райкому: «Право вибирати місце проживання в Україні за нами. Куди хочете, тільки в Україні. Житло надається безкоштовно».

– Як Ви переїздили на нове місце проживання?

– Перед цим приїхала комісія забирати корови. Бабочки не дають. Моя свекруха перша – взяла в руки топор і каже: «Хто перший зайде у хлів, одрубаю голову». Давай я їх уговарювать... Позабирали. Сказали, що на м'ясо. Позабирали свині догодовані, кролі, кури – все... А потім і нам пора їхати. Я приїхала до брата в Світловодськ. Зайшли до першого секретаря райкому. Діти зі мною, зяті. Вибраємо із списку колгоспів району. Каже: «Можете в місті селитися». Ми все життя в селі прожили. В місті не зможемо. Вирішили шукати хату в селі. «Ну оце по цьому напрямку їдьте».

Поїхали ми. А до нас так грубо відносяться. Тут і так тяжко на душі. А тоді такий період був, що понаїздило звідусюди у колгоспи непутьових людей. Перекотиполе... А ми ж з горя їдемо шукать нового життя. Їдем далі. Змучені обоє. Приїхали у Глинськ. А там якийсь начальник: «Мне таких работников не надо». Спочатку спитайте, чого ми їдемо, яка причина. А мій хазяїн каже: «Не останемось тут, бо як з такими людьми жити, якщо з самого початку не ладиться». Зупинилися перекусити у сусідньому селі Григорівці. Коли це «бобіком» під'їжджає голова колгоспу. Познайомились. Куліш Пантелеймон Петрович. Розпитав нас. Домовилися, що за два тижні він дасть команду підготувати нам житло і машиною нас забере. Соголасились.

– Як Ви прощалися з односельцями?

– Я до останньої хвилини працюю вдома. Ще картоплю копаємо. А мої бабочки як почули, що ми виїжджаємо, ви б побачили, яке то було прощання. А хто у нас в селі жив? Солдатські вдови... Вони ще на околиці ставали, цілували мені руки: «Куди ж ти їдеш, наша спасительниця?»... Я в колгоспі проробила дуже довго. Ніколи не спорила з людьми, не визивала

міліції, розбиралась сама. Старалась всім угодить. У нас городи є і болотисті, і донизу, і вгорі. Ніхто ніколи не спорив за землю. Городи садили кіньми. В бригаді були корови, коні, свині...

– А держава допомогла Вам з облаштуванням на новому місці?

– Приїхали ми в Григорівку і зразу поселились у двоповерховому садіку [приміщенні дитсадка. – С. П.]. А самі шукаємо хату. Вибрали. А всередині безлад... Все здирали, мили, ремонтували. І в дворі все переробили, і залишилися тут.

– А Вас працевлаштували на новому місці?

– Спочатку мене поставили в городну бригаду чорнорабочою. Забирають на жнива. А голова побачив, як я працюю, і призначив мене на голову ревізійної комісії. Там я проробила до розпаду колгоспу. Гарний хазяїн був наш голова. А молодий все пропив, прогуляв.

– Ви привезли із собою якесь майно зі старої хати чи купували все нове?

– Корову тут купляли за гроші. З собою привезли речі машиною. Собачку заховали між подушок, курей десять заховали, а кролів, решту курей випустили.

– Яку допомогу Вам надавали?

– Года два німці прислали ліки, зубну пасту тощо... Ми сильно хворіли на печінку. А платили на початку 70 крб. «гробових», потім – 130.

– Сучасна влада про Вас дбає?

– На річниці щось згадують, а так – ні. З людьми ми прижилися нормально. Одна моя дочка працює в магазині, інша – завскладом у вірменина. Живемо.

Оповідач: Володимир Іванович Соловйов, 1951 р. н.

Інтерв'юер: Олена Горобець, магістрант кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Дата інтерв'ю: 18 грудня 2010 р.

Місце проведення інтерв'ю: смт Добровеличківка Кіровоградської обл.

Розшифрування й редагування інтерв'ю: Світлана Проскурова.

– Розкажіть, як Ви стали ліквідатором.

– Нас збирали в Кіровограді. Хлопці понапивались в дорозі. Це ж начальство виступає, а ці за вітром шатаються – це

так кумедно збоку виглядало... Мовчки погрузили нас в автобуси і повезли.

...А оце як покупалися, нам якусь ін'єкцію робили з такого пістолета, в передпліччя. Така якась мутнувата жидкість, не знаю, що то таке було. І отак «кляц» – слeдуючий, слeдуючий... Це ще тоді СПІДа не було, все ж одною голкою: «кляц» – слeдуючий.

– *Яке було Ваше перше враження від «зони»?*

– Ну, саме таке що вразило – це пусті хати. Все, все на місці, наче тільки хазяїн вийшов і зараз зайде, скаже: «Хлопці, що це ви тут ходите?». Все в хаті: мебель, посуда, одяг. І нема нікого. Це зараз говорять про голодомор, то отаке відчуття було, наче й справді голодомор – така пустота, по дворах високі бур'яни, і ціле село пусте. І в городі так само.

– *Це ж Ви вже були одружені на той момент. Як Ваша родина відреагувала на Ваш від'їзд?*

– Ну, дома, посиділи по-сімейному, це ж не проводи в армію, прийшли сусіди... «Визивають, то піду. Я повинен віддати долг отечеству», – може, й пафосно звучить... Я ще з самого начала хотів, але мене відговорили... То вони вже ніхто не перечив – прийшла повістка, то всьо вже. Я так рішив. Але ще в Кіровограді до мене підходили, казали: «Твоє одне слово – і можеш вернуться додому».

– *Ви не шкодуєте про таке рішення?*

– Не, ну, цікаво. От, допустім, мене питають, чи вибрав би я другий шлях – не, тому що це мій шлях, і він мені подобається. Я навіть як в армію йшов, то в мене не було остраху, була цікавість. А тут я йшов – мені вже було 36 років, вже два хлопці, не 18-літнім же.

– *Що входило в Ваші обов'язки?*

– Оце нам всім треба було зароблять виїзди. Вони різні були. Дивлячись, де працювати. На реакторі самому там не більше минути можна було бути, бо сильно висока радіація, а були виїзди і по 40 хв. По часу – дивлячись, яка робота.

...В нас був з Донецька старлей, такий високий, кремезний – начальник робіт, привозив людей на станцію, і він ігнорував той «лепесток», казав: «Мене нічого не брало і не візьме». Він не ходив у цьому «лепесткові», а там же ця пиляка радіоактивна. Ну, потом мені сказали, що він <...> через два місяці там помер.

А такий, що не скажеш. «Мене нічого не візьме», – а воно всіх бере...

...Були такі советські там. Партія приказала... Значить, там перед Октябрською на димар було приказано повішати червоний флаг. Да. ...Ну, як повішали – хлопчик один, солдат, поліз, прикрутив і зліз, і в нього зразу почалося... А коли сильно різко схватиш дозу велику випромінювання, починає кров ротом і носом. І він зразу шось там трошки пожив і зразу вмер. А видать же ж, прикрутував в спешці той флаг. ...А вітер там скажений, нагнуло той флаг. І приказали (як це так – нагнутий флаг), і ще один поліз туди, до половини спустився: «Не, – каже, – я далі не можу, бо шум у вухах, дзвенить». Ну, чувається, воно ж через димар оце випромінювання йде. Другий поліз туди – не, а тоді наслали солдатів: «Ну, нашо ж ви посилаєте на вірну загибель?». І тоді визвали снайперов. Отакі були накази тоді. Нільзя, щоб флаг був вроді як приспущений, треба, щоб гордо був...

Були смішні моменти. Унтер дуже любив випити, і ми оце поїдемо в село, і він шукає: «Десь же ж должна бути водка в цих людей». Кажу: «Вова, ну, 87-й рік, ну, ти думаєш, були тут уже такі, як ти. Як були, то вже познаходили». Він: «Не, я буду шукать». Коли вибігає з одного двору... Ну, це нада було бачить. Я бачив його такі очі два рази в житті, це були очі смертельно раненої вовчиці. Він вибігає з двору, в руках – бутиль пустий, кричить: «На понюхай!.. Ну, була ж!.. Була!.. Ну, хтось же випив!». І з таким серцем об пол.

Оце в Янові там промплощадка, там електросклади. А радіолог каже: «Хлопці, не будьте сороками на електроскладах, не кидайтесь на все блискуче». А ми як поїхали, то це щоб було понятніше, гектарів п'ять оце БМЗ – склади, а там заходиш – полиці, ну, і там я, наприклад, глаза довго не міг поставити в орбіти, розбігалися. Лежали дрельки, сверла, алмазні круги до болгарок... Ну, шо дома воно пригодилося б. В мене руки вивертало взяти шось, але я пам'ятав слова радіолога. Ну, воно там недалечко, мабуть, кілометрів п'ять од станції, отой Янов. І один наш, з донецьких, з нашої частини взяв оцей диск – і в бушлат, ну, таки спокусився на нього. Але ж приїхав додому, і він ще ж додумався покласти його під подушку, до го-

лови. А воно якось так випромінює... Там так було – рано встав, а-а, ти спиш – ну, спи, значить, наморився, ніхто тебе не будить – підеш в другу зміну. Не було так, шо: «Рота, подійом!». Як роботи – встав, поснідали, на машини. Ти проспав, – значить, поїдеш в другу зміну, бо тобі треба виїзда зароблять. Приїжає, а той досі спить, ну, напарник, сусід по палатці. Він – до нього, його лап-лап [поторкав. – *Ред.*], а він – холодний. Ну, тоді крик підняв, всьо, дозиметриста... А той заходить з дозиметром – ця кровать ноль, тут ноль, а до його подушки – так раз, і стрілочка упала. Ну, тоді знайшли цей круг – три рентгена він випромінював, а він шо ж, два часа полежав... І в мене руки вивертало, так його хотілося, і воно б дома пригодилося, і головне, шо його ніхто не охороняв, ніхто, ніякого контролю нема. Можеш брать все...

Оповідач: *Анатолій Георгійович Повітчанін*, 1949 р. н.

Інтерв'юер: Олена Горобець, магістрант кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Дата інтерв'ю: 17 грудня 2010 р.

Місце проведення інтерв'ю: смт Добровеличківка Кіровоградської обл.

Розшифрування й редагування інтерв'ю: Світлана Проскурова.

– *Коли саме Ви потрапили в «зону відчуження»?*

– Мені було вже сорок років на той час. Мене призвали... Я ж був на посаді начальника інспекції держтехнагляду управління сільського господарства в Добровеличківському районі. Мали забрати ще 88-го году, але в зв'язку з тим, шо були звіти і вибори в партійних організаціях, мене залишили, ну, зате з 15 квітня по 20 августа відбув свій строк.

– *Ви добровільно погодилися взяти участь у ліквідації?*

– Та подождіть, як то добровільно? Офіцер запаса, дзвоник – і всьо. Зібрався і поїхав. Так, як і всі. А тим паче офіцер запаса, комуніст. Отказався – все, з роботи зняли.

– *Що входило у Ваші обов'язки?*

– Поначалу нам давали неділю карантину. Для адаптації, при звичаєння. Входили в курс діла, ознайомлювалися з усім.

Потім посада в мене була – начальник автослужби батальйону. Ну, це четверта посада в батальйоні. У функції входило підготовка і випуск на лінію автомашин. В нас машини були багатоцільового значення, це і заправщики – виїжджали заправляти автомобілі бензином і дизельним паливом. Оце всі, шо Чорнобиль обслуговували, всі вони були в нашому... Багато функцій було. А справа ще в тому, шо ми не тільки за 30-кілометровою зоною стояли, а й в 10-кілометровій зоні був автопарк. І я часто туди виїжджав. Як ми туди добиралися? З Ораного, чистої так званої зони, виїжджали – площадка, метрів сто туди проходили. І супроводжував оці машини в автоколоні на «уазіку». В основному люди їздили на очистку населених пунктів. В чому воно заключалося: знімали оцей верхній слой дерна, дезактивація самих постройок, шифер знімався, землю завозили з чистої зони.

...Були на території собаки і коти, їх ніхто не трогав, їх підкормлювали. Було так, шо кицька, а на ній вся шерсть облізла, але її однаково жаліли. Вони як живі дозиметри були.

Це ж зараз стали говорить відкрито, шо це була велика трагедія ХХ столетія, шо доза опромінювання була навіть більша, ніж Хіросіма і Нагасакі разом взяті, а нам ніхто нічого не говорив, казали, шо всьо харашо.

...Обідно даже те, шо в березні, по моєму, Горбачов, наш Генеральний секретар, проїжджав мимо поселень наших, то даже діжурні на КПП не стояли, сиділи в палатці. Йому доложили, шо нас нема: вахтовики 15 днів чи 10 відпрацюють – їдуть. Ще був випадок: приїжджала комісія МАГАТЕ, представляв її Леонов чи хто з наших космонавтів. А ми сидимо в палатці, матюкаємося, кажу: «То зайді ж в сторону та подивися, скільки нас тут сидить!». А якщо розібратися, то вокруг Чорнобиля, якщо з птічого польота подивитись, – скільки в нас в Радянському Союзі було воєнних округів, кожен мав свій об'єкт.

...Я сам бачив дерево – йолка, називається «відьомська лапа». Ні з того ні з сього появилась така, як з сосни – ну, мутація. Звіробой – ну, в нас це, де біля води, може бути до метра, а там – як у нас на городі віниччя: бува до двох метрів, оце такий пелехатий.

Вразило ще, що ми, солдати, їдемо в «лепестку», а місцеві діти босі бігають, значок, що радіоактивна зона, а вони малину їдять.

...Ну, і ще що заповнилось, виступав перед нами начальник гражданської оборони, то казав так: «Синки, я не знаю, що з вами буде через 15 років, я не гарантую...». Ну, слава Богу, з 89 року уже ж...

Хоча в нас уже багато усопших. І я оце збираюсь робити ходатайство до районної влади, щоб поставити стелу або пам'ятник.

Ці спогади очевидців, нехитрі побутові замальовки повсякденного життя з уст ліквідаторів наповнюють історію живими подробицями, дозволяють відтворити психологічний стан людей, утягнутих волею обставин в екстремальні умови не тільки виживання, але й подвижництва в протистоянні цим обставинам.

Перед нами не стояло завдання надати в цій статті вичерпні методичні рекомендації з питань організації усної історичної досліджень, а радше поділитися досвідом, набутим у ході підготовки та проведення етнографічних експедицій студентів-істориків факультету історії та права КДПУ ім. В. Винниченка з використанням методики усної історії, також закликати фахівців активізувати роботу зі збирання матеріалів усної історії Чорнобиля.

Література

1. *Барановська Н. П.* Життєвий простір України: Чорнобильська складова // Життєвий простір України. Політичний та гуманітарний виміри (1991–2010 роки) : зб. наук. ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 82–101.
2. *Грицак Я.* Життя, смерть та інші неприємності. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с.
3. *Гусєєв О.* Чорнобиль усім нам болить. Документально-публіцистична повість. – К. : Варта, 1997. – 268 с.
4. *Кривенко О., Павлів В.* Енциклопедія нашого українознавства. – К. : Дух і літера, 2003. – 140 с.
5. *Лурье С.* Историческая этнология. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
6. *Проскурова С.* Проблеми формування національної ідентичності у вищій школі // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 11. – С. 220–225. – (Серія «Історичні науки»).
7. *Проскурова С.* Щодо особливостей теоретико-методичного забезпечення етнографічної практики студентів історичних факультетів // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. 13. – С. 515–521.
8. *Томпсон П.* Голос прошлого: устная история. – М. : Весь Мир, 2003. – 368 с.
9. *Яковенко Н.* Історик є невідьником джерела // Дзеркало тижня. – 2004. – № 42 (517). – 16–22 жовтня.
10. *Яковенко Н.* Щоб рухатися вперед, треба заговорити мовою кінця ХХ століття // День. – 2000. – № 9. – 21 січня.

SUMMARY

The article analyzes the research potential of the oral history method in studying the influence of the Chornobyl accident effects on contemporary ethnic processes (from the experience of organizing the field ethnographic practices at the History and Law Faculty of the V. Vinnychenko Kirovohrad State Pedagogical University in 2006–2012).

Since 2006, the History and Law Faculty of the V. Vinnychenko KSPU has organized eight field ethnographic expeditions. Students and undergraduates have joined the collection of the XXth century oral history sources in Kirovohradshchyna within the bounds of realization of both the research projects under the auspices of the Ukrainian National Remembrance Institute and the regional projects. This reflects a current trend of appealing of the Ukrainian historians to the ethnological methods and techniques.

On their own initiative, the participants of expeditions have recorded the oral accounts and histories of the eyewitnesses of Chornobyl Disaster in 1986.

The accident at the power-generating unit # 4 of the Chornobyl Nuclear Power Plant is not only a global technogenic, but also a man-made, humanitarian disaster that has caused the cardinal changes in geopolitical, industrial, spiritual and personality spheres of Ukrainian living space.

Almost 200,000 people were evacuated and resettled out of their places of residence, and nearly 600,000 people from all Ukrainian regions were involved in eliminating the breakdown and its aftermath in Chornobyl.

The residents of over 20 resettled villages of the *alienation zone* in the core of Ukraine, an area of ethnic culture of *Polishchuks*, have found the new habitations for themselves throughout Ukraine, including Kirovohrad.

Three interviews recorded from family members of the settlers from the *alienation zone* and disaster fighters in Dobrovelyckivka and Svitlovodsk districts of Kirovohrad Region are introduced in the article for scientific use. Their reminiscences show one of the most tragic parts of the country history in its local, everyday dimension.

The criteria for selecting the respondents were the evidences of their residence in the Chornobyl zone and immediate participation in the events related to the accident, elimination of its aftermath and resettlement of sufferers out of the *alienation zone* during the years 1986–1990.

The interviewing program covered the subjects and topics of oral history of the Chornobyl disaster witnesses, which may be of interest for both an ethnologist and historian, as well as for a psychologist. In our opinion, the theme of Chornobyl should not be confined to fixing the physical and moral suffering. We often dramatize history, disregarding the facts of ordinary daily life in extreme conditions.

From this viewpoint, the interviews with Halyna Melnyk, Volodymyr Solovyov and Anatoliy Povitchanin are of considerable interest.

Keywords: oral history, ethnology, Postmodernism, ethnographic practice, zone of alienation, extreme.